

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ПРАВООХОРОНЦЯ У СИСТЕМІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Проведення правових реформ надало деяким функціям правоохоронної системи нового окрасу. Ухил до правовиховної роботи виявив певну специфічність статусу правоохоронця: одночасно він є і об'єктом, і суб'єктом правового виховання. Розгляду цього специфічного положення і присвячено публікацію.

Ключові слова: *правове виховання, правоохоронна система, правоохоронець, мораль, етика, службові обов'язки.*

Актуальність проблеми. Наша країна знаходиться в постійному процесі правової реформи, але, як це не прикро казати, рівень довіри громадян до працівників правоохоронної системи нестримно знижується. Сьогодні в очах громадян міліціонер уже є не символом захисту, а навпаки. І це незважаючи на те, що кількість представників силових структур лише зростає, а їхнє фінансування збільшується на тлі хронічного недофінансування інших галузей — охорони здоров'я, освіти, науки тощо. При цьому важливо відмітити, що правоохоронець — це не тільки захисник прав і свобод громадян. Його статус, коло посадових обов'язків із необхідністю включають його до системи правового виховання. Правоохоронець як символ правової системи держави повинен займатися й питаннями правового виховання громадян. І тут ми можемо побачити, що, незважаючи на більш ніж двадцятирічну незалежність, Україна фактично цього не помічала. Морально-етичному стану правоохоронця, рівню його правової культури та правосвідомості, що є основою правовиховної діяльності, їхньому нормативному закріпленню приділяється невелика увага [1, с. 64–75]. Але безпосередньо цей стан виступає на перший

щабель у процесі виконання правоохоронцем своїх службових обов'язків, коли він на практиці виявляє рівень своєї правосвідомості та правової культури, що і робить актуальним дане дослідження.

Ступінь розробленості тематики. Сьогодні велика увага приділяється (як у науці, так і на рівні нормативного закріплення) психічному, фізичному, розумовому стану співробітника правоохоронної системи. Пропонуються різноманітні методики тощо для встановлення їхнього рівня. Правосвідомість та правова культура правоохоронця лише нещодавно стала темою наукових розробок, що, у свою чергу, виявило недоопрацьованість цього питання на практичному рівні.

Тому **метою** статті є аналіз наявних нормативно-правових актів, які торкаються морально-етичної сторони діяльності правоохоронця, та показ того, як вони впливають на практичну діяльність співробітника силових структур.

Виклад основного матеріалу. В Україні сьогодні існує добре розгалужена система силових правоохоронних структур. Серед основних — Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки, Прокуратура. Кожне відомство має свою структуру, а найбільш диверсифікованим є МВС, яке має у своїй системі велику кількість спеціалізованих збройних підрозділів. Ці структури діють на основі спеціальних законів та підзаконних нормативних актів, прийнятих у різні роки. І накопичилось їх на цей час достатньо.

Закони України від 20 грудня 1990 р. «Про міліцію» [2], від 5 листопада 1991 р. «Про прокуратуру» [3], від 25 березня 1992 р. «Про Службу безпеки України» [4] — це ті нормативно-правові акти, які закріплюють основні вимоги до претендентів, котрі мають бажання поступити на роботу до силових органів. Розглянемо ці вимоги.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про міліцію» «на службу до міліції приймаються на контрактній основі громадяни України, які досягли 18-річного віку (крім випадків, встановлених законодавством), мають повну загальну середню освіту, володіють державною мовою, здатні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, фізичною підготовкою і станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання. При прийнятті на службу до міліції може бути встановлено випробування строком до одного року».

Стаття 46 Закону України «Про прокуратуру» встановлює таке: «Прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості. Особи, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, проходять в органах прокуратури стажування строком до одного року. Порядок стажування визначається Генеральним прокурором України». Частина 2 ст. 19 Закону України «Про Службу безпеки України» проголошує: «До органів Служби безпеки України приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України,

здатні за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я ефективно виконувати службові обов'язки. Критерії професійної придатності, зокрема юридичної обізнаності, визначаються кваліфікаційно-нормативними документами, які затверджуються Головою Служби безпеки України».

Якщо уважно прочитати ці норми, то побачимо, що для служби в міліції та Службі безпеки України не потрібна навіть юридична освіта. Зрозуміло, що без професійної юридичної освіти особа не зможе обіймати певні посади, але юридична освіта не потрібна тим, наприклад, співробітникам міліції, які одержують зброю та спеціальні засоби під час виконання своїх обов'язків. Юридичні знання такі правоохоронці мають на рівні середньої школи, а як правознавство подається (а не викладається) у школах, зараз знають усі. Звісно, є інструктажі про поводження зі зброєю, спецзасобами, але у такого правоохоронця немає світоглядної основи його діяльності. Деякі закони вимагають «необхідні моральні якості», але жоден із законів та підзаконних актів не розкриває зміст цих якостей. Чи допомагає юридична освіта у формуванні необхідного рівня правової культури і правосвідомості?

Аналізуючи юридичну освіту для майбутніх правоохоронців, можна сказати, що ця вимога теж містить небезпечні орієнтири. Сьогоднішня юридична освіта більшою мірою дає знання законодавства, нормативно-правових актів. У стінах юридичних вищих навчальних закладів формується юрист-позитивіст. Так, він знає закони, так, він їх застосовує. А чи замислюється цей юрист-практик над їхнім змістом, справедливістю законодавчих норм? Якщо і замислюється, то чи має необхідну для цього світоглядну базу? Якщо звернутися до вкладашів до диплома про вищу юридичну освіту, то побачимо великий ухил у бік галузевих правових наук. Навчальні дисципліни, які формують світогляд людини, складають невеликий відсоток: філософія, філософія права, соціологія, політологія тощо. Лише з 2013 р. у Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» почали викладати дисципліну «Філософські проблеми правового виховання», але вона є вибірковою. Крім філософії, як це не прикро говорити, фактично всі гуманітарні науки є вибілковими, і студенти не завжди їх обирають — вони не такі прості до засвоєння, примушують мислити, а мислення сьогодні серед студентів, м'яко кажучи, не дуже популярне. Тому автора не дивує ситуація, яка з ним сталася декілька років тому: на питання до студентів факультету, який готує майбутніх співробітників певної силової структури, чи будете ви стріляти в людей у разі несправедливого наказу, було отримано відповідь, що вони наказ виконають без зайвих роздумів про його справедливість. Законотворення, таким чином, у процесі одержання освіти підміняє необхідність формування певного рівня правової культури та правосвідомості. Студента-юриста фактично не вчать оцінювати нормативний акт на його відповідність міжна-

родним стандартам у галузі прав і свобод людини і громадянина. З цього можна сказати: наявна юридична освіта теж кардинально не розв'язує проблему формування правосвідомості і правової культури правоохоронця.

З наведеного випливає таке. Перш за все юридична освіта має бути доповнена навчальними дисциплінами, які не тільки дають знання, а й формують світоглядну основу майбутнього силовика. Ці дисципліни повинні бути обов'язковими, як, до речі, це було декілька років тому. І вже після реформування юридичної освіти її наявність має стати необхідною умовою роботи в силових правоохоронних структурах. Як попередній висновок: на стадії відбору претендентів до силових структур не існує обов'язкової вимоги до відбору силовиків за рівнем правової культури і правосвідомості. Але ситуація з правовим вихованням не поліпшується і в самій правоохоронній системі.

Розглядаючи ситуацію крізь призму того чи іншого правоохоронного органу, і тут можна відмітити, що краща ситуація в органах прокуратури. Перш ніж її описати, важливо звернутися ще до одного нормативного акта — Закону України від 17 травня 2012 р. «Про правила етичної поведінки» [5] (на жаль, лише через 21 рік після здобуття незалежності наша держава одержала такий законодавчий акт).

Згідно з пп. 5 та 7 ст. 2 цього Закону його дія поширюється, зокрема, на осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, осіб начальницького складу податкової міліції, посадових та службових осіб органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, митної служби, державної податкової служби. На підставі ст. 5, що встановлює: «Правила етичної поведінки є правовою основою для кодексів чи стандартів поведінки», можна сказати: закон може розглядатись як основа тих документів, які встановлюють вимоги в тому числі і до рівня правової культури і правосвідомості силовиків, хоча цьому в його змісті приділено все ж таки замало уваги. Звернемося до ст. 14 Закону такого змісту: «1. Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, незважаючи на особисті інтереси, утримуються від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать законодавству або становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам. 2. Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, самостійно оцінюють правомірність наданих керівництвом рішень чи доручень та можливу шкоду, що буде завдана у разі виконання таких рішень чи доручень. 3. У разі отримання для виконання рішень чи доручень, які особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, вважає незаконними або такими, що становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих

громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, вона повинна негайно в письмовій формі повідомити про це керівника органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, в якому вона працює». Стаття не встановлює безпосередньо вимог до рівня правової культури і правосвідомості, з її змісту ми бачимо, що вона констатує їхню наявність та навички, які базуються на них (уміння оцінювати правомірність, утримання від дій, які загрожують правам і свободам громадян, наявність активної громадянської та громадської активності). Але цей Закон вимагає (!) наявності певних нормативних документів, предметом яких є правова культура і правосвідомість правоохоронця. Як цей Закон реалізується в силових структурах? Повернемося до органів прокуратури.

Наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. затверджено Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури [6], яким вони повинні керуватись як на службі, так і поза нею. За змістом і часом відмітимо, що цей акт створено в тому числі й на базі Закону України «Про правила етичної поведінки».

Завданнями Кодексу за ст. 1 є: забезпечення ефективного здійснення працівниками прокуратури своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, суспільної моралі та високої культури, підвищення авторитету органів прокуратури та сприяння зміцненню довіри громадян до них, створення умов для розвитку у працівників прокуратури почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції, формування принципової морально-правової позиції у взаєминах з колегами по службі та керівництвом. Важливо відмітити деякі принципи професійної діяльності працівників прокуратури (ст. 4 Кодексу): верховенства права та законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, толерантності, справедливості та об'єктивності, професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури, утримання від виконання незаконних рішень чи доручень. У подальшому в наступних статтях ідеться про розкриття змісту цих принципів, але знов-таки лише презюмується наявність достатньо високого рівня правової культури і правосвідомості. На нашу думку, наявність такого Кодексу, яким би недосконалим він не був, є кроком правильного ставлення до проблеми рівня правової культури і правосвідомості працівників прокуратури.

Приділимо увагу ще одному нормативному акту, що регламентує діяльність прокуратури, — Дисциплінарному статуту прокуратури, затвердженому Постановою Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р. [7], ст. 2 якого теж висуває доволі високі вимоги до працівника прокуратури: «Працівники прокуратури повинні мати високі моральні якості, бути принциповими і непримиренними до порушень законів, поєднувати виконання своїх професійних

обов'язків з громадянською мужністю, справедливістю та непідкупністю. Вони повинні особисто суворо додержуватись вимог закону, виявляти ініціативу в роботі, підвищувати її якість та ефективність і сприяти своєю діяльністю утвердженню верховенства закону, забезпеченню демократії, формуванню правосвідомості громадян, поваги до законів, норм та правил суспільного життя».

Підсумуємо: основні нормативно-правові акти з діяльності прокуратури показують, що держава бажає бачити в її лавах освічених, професійних співробітників із високим рівнем правової культури і правосвідомості.

Яка нормативна база регламентує розглядувані питання в Міністерстві внутрішніх справ України та Службі безпеки України?

5 жовтня 2000 р. колегія Міністерства внутрішніх справ України схвалила Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України [8]. На нашу думку, цей документ має поверховий характер і форму, але заслуговує на увагу. У ньому теж проголошується низка вимог до правоохоронця, серед яких (цитуюємо):

«...виконуючи вимоги Присяги працівника органів внутрішніх справ України, зобов'язуються: керуватися у службовій діяльності і повсякденному житті та поведінці системою наступних етичних норм:

1. Безперечно і неухильно поважати та захищати права і свободи людини і громадянина, несучи особисту відповідальність перед державою і суспільством за життя і безпеку людей у ситуаціях, що потребують втручання правоохоронців.

2. Виховувати в собі почуття гордості за свою країну, її народ, його історію та культуру, поважати державну символіку, підпорядковувати свою професійну діяльність інтересам розбудови незалежної України, стверджувати принципи законності, справедливості та гуманізму.

3. У своїй роботі неухильно керуватись законодавством України. Виконувати норми Дисциплінарного Статуту.

4. При виконанні своїх функціональних обов'язків ставитися до громадян справедливо, уважно, доброзичливо, неупереджено, з почуттям поваги до її людської гідності, не допускаючи при цьому жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, віку, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, освіти, матеріального стану, політичних та інших переконань.

5. Не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, поважати їх природне право на життя, законні права на свободу думки, совісті, самовираження, збереження здоров'я, мирного зібрання, володіння майном тощо. Використовувати силу тільки як крайній захід для досягнення законної цілі.

<...>

9. Критично ставитись до власних професійних якостей та поведінки. Постійно працювати над самовдосконаленням, підвищенням свого професійного та загальнокультурного рівня.

<...>

11. У разі недотримання взятих зобов'язань бути готовими понести відповідальність, передбачену законодавством України, іншими чинними нормативними актами, що регламентують діяльність органів внутрішніх справ».

Отже, у цьому документі Міністерство внутрішніх справ, як і Генеральна прокуратура, висуває низку вимог до правової культури і правосвідомості стосовно представників свого відомства, що дуже важливо.

Стосовно Служби безпеки України необхідно констатувати, що автору не вдалося знайти документ, який би торкався морально-етичних аспектів роботи співробітника Служби безпеки.

Ідучи далі, проаналізуємо нормативні документи, які мають всі розглядувані силові структури, — дисциплінарні статuti. Цікавий момент: на відміну від етичних кодексів дисциплінарні статuti силових структур закріплено на рівні законів України та постанов Верховної Ради України, тобто вони мають більш важливе значення та більшу юридичну силу. І знову ми бачимо лише вимоги до правоохоронців. У прокуратурі (ч. 1 ст. 2 Дисциплінарного статуту прокуратури України): «Працівники прокуратури повинні мати високі моральні якості, бути принциповими і непримиренними до порушень законів, поєднувати виконання своїх професійних обов'язків з громадянською мужністю, справедливістю та непідкупністю. Вони повинні особисто суворо додержувати вимог закону, виявляти ініціативу в роботі, підвищувати її якість та ефективність і сприяти своєю діяльністю утвердженню верховенства закону, забезпеченню демократії, формуванню правосвідомості громадян, поваги до законів, норм та правил суспільного життя». У Міністерстві внутрішніх справ України (ч. 2 ст. 1 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ): «Службова дисципліна в органах внутрішніх справ досягається: створенням належних умов проходження служби особами рядового і начальницького складу ... дотриманням законності і статутного порядку; повсякденною вимогливістю начальників до підлеглих, постійною турботою про них, виявленням поваги до їх особистої гідності; вихованням в осіб рядового і начальницького складу високих моральних і ділових якостей; забезпеченням соціальної справедливості та високого рівня соціально-правового захисту; умілим поєднанням і правильним застосуванням заходів переконання, примусу, дисциплінарного та громадського впливу; належним виконанням умов контракту про проходження служби». У Службі безпеки України (п. 3 розд. 1 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 р. [10]): «Військова дисципліна досягається шляхом: виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військо-

вослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях Збройних Сил України, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі; особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів; формування правової культури військовослужбовців; умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників (далі — командири) до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу...».

Роблячи другий проміжний висновок, зазначимо таке. Проаналізовано фактично три рівні нормативних актів, які регламентують діяльність та вимоги до представників силових структур: закони України, дисциплінарні статuti, статuti етичної поведінки (де вони є). На кожному з цих рівнів кожне силове відомство виявляє бажання бачити у своїх лавах співробітників з високою правовою культурою та правосвідомістю, як це впливає з їхніх обов'язків. При цьому жодна із силових структур на сьогодні фактично не має працюючої ефективної системи підтримання та підвищення рівня правових знань і відповідно правової культури та правосвідомості, покладаючись або на рівень освіти своїх працівників, або на їхню самоосвіту. Як результат наведемо такі статистичні дані: 1994 р. — повністю довіряють міліції 3 % громадян; 2008 р. — 1 %; 2012 р. — 0,8 % населення; 1994 р. — зовсім не довіряють міліції — 28 % громадян; 2008 р. — 23 %; 2012 р. — 31 %. Якщо поррахувати взагалі тих, хто повністю довіряє та переважно довіряє правоохоронним органам, то їх набереться лише близько 9 % від населення нашої країни [11, с. 26–29]. І це при тому, що кількість правоохоронців порівняно з радянськими часами збільшилася в рази. Причина зрозуміла: низький рівень правової культури і правосвідомості представників силових структур.

Чи може, маючи описаний рівень правової культури і правосвідомості, людина у мундирі, виконуючи свої службові обов'язки, займатися також правовиховною діяльністю? Аби відповісти на це запитання, покажемо, як працівники міліції в межах своєї роботи повинні займатися правовим вихованням підлітків, тобто тієї частини суспільства, яка тільки формується. Правовиховний напрям правоохоронної діяльності в роботі з підлітками виявляється найбільш яскраво.

Підлітки, що потрапляють у поле зору співробітника міліції, — це молоді люди, що умовно осуджені або мають відстрочення від виконання вироку. З ними і необхідно проводити роботу щодо правового виховання, спрямовану на подальше недопущення вчинення нових злочинів та правопорушень. При цьому мають використовуватися такі методи: переконання, примус, покаран-

ня та ін. Коло примусових виховних заходів закріплене у Кримінальному кодексі України (ч. 2 ст. 105) [12]: «1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років». Цей перелік є вичерпним, але ми вважаємо, що можна запропонувати законодавцю закріпити ще декілька ефективних примусових заходів виховного характеру: 1) покладення обов'язку вибачитися перед потерпілим від дій підлітка; 2) винесення догани або суворої догани; 3) передача під нагляд колективу, в якому молода людина вчиться чи працює; 4) призначення громадського вихователя, який контролюватиме її. До речі, сьогодні багато науковців пропонують розширити цей перелік [див.: 13]. Право і обов'язок застосовувати ці заходи згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [14] правоохоронець одержує, співпрацюючи з іншими державними органами та службами у справах дітей.

Одним із головних методів правового виховання (до речі, правове виховання дітей — це обов'язок правоохоронця, що прямо закріплено у наведеному Законі) серед підлітків є метод роз'яснення. Деякі підлітки вважають, що, який би не був вчинок, усе закінчиться бесідою з батьками, незадовільним оцінюванням їхньої поганої поведінки або увіщуванням старших. А це зовсім не так. Якщо підліток вчинив злочин чи правопорушення, він сам відповідає за це перед законом. Безпосередньо це і роз'яснюється підліткам. Велику увагу необхідно приділяти неблагополучним родинам, де батьки не займаються вихованням дітей, вживають алкогольні напої, ведуть асоціальний та аморальний спосіб життя. З такими батьками проводиться роз'яснювальна робота. Вони інформуються про обов'язок виховувати дітей, відповідальність за ухилення від виховання, до них застосовуються засоби адміністративного впливу і, якщо це не дає результату, подається позов до суду про позбавлення батьківських прав. Займаючись цією роботою, працівник міліції тісно співпрацює з органами опіки і піклування, органами освіти, соціального забезпечення, молодіжними організаціями. Безпосередню участь у цій діяльності беруть відділи дільничних інспекторів міліції при районних відділах МВС. Дільничний інспектор працює безпосередньо з громадянами, проводить особистий прийом з різноманітних питань, разом із представниками карного розшуку, слідчого апарату та інших підрозділів міліції сприяє розкриттю зло-

чинів, охороняє громадський порядок. До кола обов'язків дільничних інспекторів входить проведення бесід, лекцій з молодими громадянами, трудовими колективами. Мета такої роботи — довести, що вони повинні діяти відповідно з юридичними приписами та моделями, аби суспільні процеси протікали у руслі, вигідному для громадян, суспільства, держави, не припустити з боку громадян дій, які спричиняють суспільству шкоду. Якщо ж порушуються норми права — вчиняються злочини, правопорушення, адміністративні проступки, то відповідно підліток несе відповідальність. Мета накладання цих стягнень — охорона інтересів громадян і суспільства, виховання громадян у дусі поваги до норм права та виконання встановлених державою обов'язків, запобігання протиправним проступкам та покарання за їх вчинення. Профілактика злочинів та правопорушень — завдання всіх служб правоохоронних органів.

Складовою частиною правового виховання є криміналістична діяльність органів міліції, яка реалізується органами дізнання та слідства. Криміналістична профілактика злочинів являє собою систему опрацьованих криміналістикою методів і засобів, призначених для виявлення причин злочинів та умов їхнього вчинення, об'єктів профілактичного впливу, а також профілактичних заходів, які ускладнюють вчинення нових злочинів та присікають злочинну діяльність окремих осіб або злочинних організацій. Цю профілактику реалізують інші співробітники міліції — слідчі, дізнавачі, оперативні працівники, експерти-криміналісти. У профілактично-виховній роботі найбільш поширеними та ефективними є заходи, безпосередньо спрямовані на попередження злочинів, що готуються, або на запобігання вже розпочатим злочинам. Аби реалізувати ці заходи, необхідні, як мінімум, деякі умови — профілактичні заходи повинні бути дієвими, ефективними, застосовуватися своєчасно та професійно підготовленим фахівцем.

Останнім часом у криміналістичній профілактиці застосовуються можливості комп'ютерної техніки. На увагу заслуговує метод короткочасного криміналістичного прогнозування. При застосуванні цього методу до обчислювальної машини вноситься така інформація:

- про особливості обслуговуваної території: розташування підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, банків, парків, ресторанів, зон відпочинку, а також інших місць масового скупчення громадян;
- про кількість населення (місця проживання, кількість, особливості тих чи інших груп населення);
- про особливості прогнозованого проміжку часу (період року, дні тижня, стан клімату, заходи загального характеру (свята, ярмарки, концерти і т. п.));
- усі дані про злочини, що раніше були вчинені на цій території (суб'єкти, учасники, мотиви та мета, предмет, результат, місце, час).

Використовуючи ці дані, персональна електронно-обчислювальна машина робить прогноз про те, хто, де, коли може вчинити злочин, які місця на певну дату є найбільш небезпечними. Це дозволяє правоохоронцям проводити попередні профілактичні заходи з недопущення протиправної поведінки. Метод дає можливість спрямувати роз'яснювальну роботу серед молодих людей, тобто сконцентрувати її на тих аспектах, які притаманні в основному підліткам. Правоохоронець одержує можливість подати ту інформацію, яка матиме більшу ефективність серед молодих людей, що проживають у цій місцевості, про ті протиправні дії та злочини, що найчастіше вчиняються в цьому районі.

У структурі Міністерства внутрішніх справ України кожний підрозділ здійснює свій внесок до загальної системи правового інформування та виховання. Прес-центри та прес-служби інформують про діяльність з охорони громадського порядку, розкриття злочинів; різноманітні дозвільні служби, видаючи дозволи, роз'яснюють громадянам їхні права та обов'язки; працівники патрульно-постової служби безпосередньо своїм чергуванням показують роботу правоохоронної системи.

Як можна побачити, не все те, що входить до кола обов'язків сучасного українського правоохоронця (дільничний інспектор, слідчий, інші представники МВС), повно і точно регламентується нормативно-правовими актами. За межами цього регулювання залишилися і питання формування правової культури і правосвідомості, критеріїв морально-етичного рівня — фактично всього того, що впливає на рівень правоохоронної діяльності, підвищення її значення для суспільства, зростання поваги до правоохоронця. До чого це може привести? Недостатність правових знань правоохоронець може доповнити і доповнює своїм розумінням законів, змісту своїх обов'язків, призначення своєї діяльності, яке може бути сформоване на загальнодоступних джерелах (ЗМІ та ін.). Отже, власне розуміння правоохоронця буде деформованим через те, що оточуючий інформаційний простір насичено показом бажання «красиво» жити, мати велику кількість грошей. Самі ЗМІ фактично провокують людину в погонах на правопорушення. Які заходи необхідно здійснити, аби змінити ситуацію, що склалася?

Законодавство. На нашу думку, етичні кодекси поведінки повинна мати кожна силова структура, і затверджувати ці кодекси потрібно на рівні законів, за порушення яких має існувати відповідальність. Відповідальність за порушення цих норм можливо включити до дисциплінарних статутів. Іншим рішенням можуть бути розроблення і прийняття на рівні закону єдиного для всіх силових структур Кодексу етичної поведінки. Впливовою може виявитись існуюча у східному світогляді «культура сорому», коли за скоєне людині соромно перед іншими, вона переживає за свою репутацію, честь мундира, тобто відповідальність повинна мати не тільки формально-нормативний, а й моральний характер.

Слід відмітити, що притаманна європейському світогляду «культура вина» не повинна вживлятися у правоохоронну систему, оскільки вона спрямована на внутрішнє оцінювання скоєного. Коли людина сама оцінює свій вчинок, діє на основі власних цінностей (а суспільство може їх не підтримувати), вважає, що репутацію можна відновити, а відповідальність — це тільки відчуття провини перед собою, вона може втратити суспільні орієнтири, відмовитися від обов'язку додержання законів. А це дуже небезпечно для правоохоронця.

Наука. Важливо відновлювати фундаментальні наукові дослідження у галузі правового виховання, методів, засобів, способів правовиховного впливу на співробітників правоохоронної системи, визначеності критеріїв рівнів правової культури і правосвідомості, які у подальшому стануть базисом навчальних дисциплін із проблематики правового виховання.

Юридична освіта. На сьогодні ця галузь освіти потребує реформатування в бік збільшення тих навчальних дисциплін, які формують світогляд майбутнього правоохоронця. До таких, як уже зазначалося, належать філософія, філософія права, філософія правового виховання, політологія і соціологія, релігієзнавство, юридична аргументація та ін. Такі навчальні дисципліни повинні мати статус обов'язкових. Необхідно створювати навчальні дисципліни чи спеціальні курси з проблематики прав і свобод людини і громадянина, розуміння основних правових цінностей, дослідження світового досвіду формування демократичного суспільства.

Зважаючи на те, що для деяких правоохоронців (переважно рядового складу) юридична освіта не є обов'язковою, необхідно створити спеціальні навчальні заклади, навчання в яких буде обов'язковим для кожного майбутнього правоохоронця і які даватимуть мінімальний необхідний і водночас достатній рівень правових знань. Знов-таки у цих навчальних закладах повинні викладатися й гуманітарні науки.

До системи юридичної освіти за необхідності можна залучати інститути післядипломної освіти, школи та курси підвищення кваліфікації, які допоможуть правоохоронцям засвоїти найсучасніші знання.

І головне: у майбутньому базова юридична освіта повинна стати однією з обов'язкових вимог для вступу до правоохоронної силової структури.

Правоохоронні силові структури. На нашу думку, це один із провідних напрямів. Тут перетинаються дві дуже важливі складові взаємодії правоохоронної системи та суспільства. Перша — підвищення поваги до силових правоохоронних структур; друга — безпосередньо підвищення рівня правової культури і правосвідомості силовиків. І хоча перша складова по суті не є темою цієї публікації, вважаємо за необхідне навести такий приклад. У першій половині 2013 р. на одному з харківських телевізійних каналів у випуску новин було показано цікавий відеосюжет. Співробітники одного із силових підрозділів прийшли до школи,

в якій зібрали учнів, котрі прогулювали заняття. В актовій залі школи ці учні мали можливість побачити, потримати шоломи, бронежилети, спеціальні засоби та зброю (звісно, без набоїв). Дітлахи з радістю приміряли все це на себе. Зустріч тривала близько години. Наприкінці цієї зустрічі командир спецпідрозділу сказав таке: ви побачили, що в нас є, які засоби, і якщо ви будете прогулювати, ви можете стати злочинцями, а ця зброя може бути використана проти вас. Після зустрічі більшість школярів пообіцяли не прогулювати заняття. Тут ми бачимо вдалий приклад взаємодії силових структур із суспільством, який потрібно продовжувати. А продовженням може бути друга складова.

Зважаючи на те, що правовому вихованню приділяється дуже мало уваги в країні взагалі, не є відкриттям те, що у правоохоронних органах немає спеціалізованих структур, які ним займаються. Вважаємо за необхідне створити в кожній силовій структурі підсистему правового виховання (департаменти, відділи, сектори тощо). Мета цих підрозділів — підвищення рівня правової культури і правосвідомості правоохоронців, засоби — переважно роз'яснювальна лекційна робота на основі правової бази країни із залученням науковців. Наголос зараз потрібно робити більшою мірою знов-таки на негативних наслідках порушення законів та інших нормативних актів. Сьогодні показує, що це важливо. До правового виховання необхідно включати «культуру сорому» — силовик має розуміти, що до нього як до члена суспільства може бути дуже негативне ставлення. Прийшовши додому, він повинен знати, що його службові обов'язки є наявними, такими, які обговорюються суспільством, а фактично кожним мешканцем будинку, де він проживає.

Підрозділи, які займатимуться правовиховною роботою, повинні комплектуватися фахівцями в галузі юриспруденції та педагогіки. Не обов'язково це мають бути професійні юристи. Але юридична освіченість є первинною необхідністю. Підготовка таких спеціалістів можлива у вищих навчальних закладах. Прикладом такої підготовки є діяльність Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», коли після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу було проведено відповідні заняття з практичними працівниками силових структур. На сьогодні для таких працівників можна використовувати скорочені навчальні програми на основі програм денних факультетів.

Але головним у цій проблематиці є закріплення етичної поведінки представників силових структур на законодавчому рівні. За порушення цих норм повинна існувати реальна відповідальність (кримінальна, дисциплінарна тощо). Правоохоронець має розуміти, що не тільки за додержання службових обов'язків, а й за етику поведінки він несе відповідальність.

Висновки. Сучасний правоохоронець не здатен сьогодні ефективно брати участь у правовому вихованні громадян. Правова система держави та законо-

давство дуже розмито показують його місце в цій системі. Необхідно переорієнтувати правоохоронну систему з карного напрямку до профілактичного, що потягне за собою інше ставлення до місця правоохоронця, усіх силових структур у суспільстві. Зміна статусу працівника правоохоронних органів потребує оновлення нормативної бази в таких напрямках:

1) приділення більшої уваги чіткому нормативному закріпленню вимог до рівня правової культури і правосвідомості кандидата у правоохоронці. Морально-етичні норми поведінки правоохоронця повинні мати чітку регламентацію;

2) осучаснення системи правового виховання представників правоохоронних органів, надання їм більшого вибору засобів правового виховання;

3) підвищення впливовості правовиховних заходів на громадян і, як результат, збільшення поваги до правоохоронця.

Важливим напрямом зазначеної роботи є підвищення рівня духовної культури правоохоронця. З відтворенням системи правового виховання в силових структурах усі правовиховні заходи повинні базуватися на принципах гуманізму, антропоцентризму, поваги до прав і свобод людини і громадянина. Коли це стане можливим, правоохоронця вважатимуть не стільки охоронцем прав, скільки фахівцем, який допомагає людині орієнтуватись у громадському житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трофименко В. А. Правове виховання робітників силових структур: проблеми нормативного закріплення / В. А. Трофименко // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 4 (18).
2. Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20 груд. 1990 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
3. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 5 листоп. 1991 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
4. Про службу безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 25 берез. 1992 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
5. Про правила етичної поведінки [Електронний ресурс] : Закон України від 17 трав. 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4722-17>.
6. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури [Електронний ресурс] : затв. наказом Ген. прокурора України 28 листоп. 2012 р. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/kodet.html?_m=publications&_t=rec&id=113992.
7. Дисциплінарний статут прокуратури [Електронний ресурс] : затв. Постановою Верхов. Ради України 6 листоп. 1991 р. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.
8. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : схвал. 5 жовт. 2000 р. колегією М-ва внутр. справ України. – Режим доступу: <http://rus.kadry-gumvd.kharkov.ua/engine/doc.php?ID=5>.

9. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : затв. Законом України від 22 лют. 2006 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-15>.
10. Дисциплінарний статут Збройних сил України [Електронний ресурс] : затв. Законом України від 24 берез. 1999 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
11. Иванова Е. Страх порядка / Е. Иванова // Корреспондент. – 2013. – № 20 (550).
12. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
13. Палюх Л. М. Примусові заходи виховного характеру: теорія і практика застосування / Л. М. Палюх. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 214 с.; Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.; Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру / А. А. Музика. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. – 125 с.; та ін.
14. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей [Електронний ресурс] : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 29/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/page>.

ОСОБЕННОСТИ СТАТУСА ПРАВООХРАНИТЕЛЯ В СИСТЕМЕ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ

Трофименко В. А.

Проведение правовых реформ проявило некоторые функции правоохранительной системы в новом аспекте. Правовоспитательная направленность показала некоторую специфичность статуса правоохранителя: одновременно он выступает и объектом, и субъектом правового воспитания. Рассмотрению этой специфичности и посвящается публикация.

Ключевые слова: правовое воспитание, правоохранительная система, правоохранитель, мораль, этика, служебные обязанности.

FEATURES POLICEMEN STATUS IN THE SYSTEM OF LEGAL EDUCATION

Trofimenko V. A.

Legal reforms has shown some functions of law enforcement system in a new aspect. Legal education orientation showed some specificity of the rights status: it acts both an object and subject of legal education. Consideration of the specificity and the article covers.

Key words: legal education, law enforcement system, law enforcement, morality, ethics, duty.

